

MINDENKORI KORTÁRSÁK

Mit akart mondani Szilágyi Domokos a huszadik század hatvanas éveiben Arany Jánosról? Vagy: mit akart mondani Arany Jánossal Szilágyi Domokos a huszadik század hatvanas éveiben? Elmondani egyet-mást abból, ami nem fér vagy nem kívánczik versbe? Arany Jánosról és nem csak róla? Hanem például saját magáról is?

Egy felkérésre – az Ifjúsági Könyvkiadó (rövid életűnek bizonyult) kismonográfia-sorozatot indít – ki-ki a maga választását kínálja fel, azzal tölti ki az adott keretet. Jó alkalom. Ki kell használni. A pályakezdő Forrás-kötet: *Álom a repülőtéren* (1962) és a *Kortársunk, Arany János* (1969) között eltelt hét év, és megjelent öt könyv; Szilágyi Domokos elfoglalta különleges helyét az irodalmi köztudatban. Eljött a vissza- s előretétele ideje. Nem véletlen, hogy kifejtett költői program helyett és kijelölendő elődök között, a maga töprengő módján, Szilágyi Domokos hol keresgél. Önmagát is kifejezi, kortársait pedig meglepi azzal, amit szükségesnek érez hozzátenni Arany János „igaz valójának megismeréséhez”. Aminek, szerinte, fő akadálya éppen a tekintélye, a kanonizáció ideje és körülményei, az, hogy „klasszikussá vált. És ami rosszabb: még életében.” Ez lenne hát az első munkahipotézis. Ezt egészíti ki a korszakokat kibontó, nagy ívű második: „Adyék forradalma nemcsak irodalmi, hanem irodalomtörténeti is. Nekik kell felfedezniük Petőfi, Arany igazi arcát, s nekik kell megtenniük az első lépéseket is 1848 és 1867 valóságának földérítésében.” Ady ugyan a legkevésbé sem példaképe a költő Szilágyi Domokosnak, akinek itt azért sikerül valami, amire so-

kan nem is törekednek, mert tárgyilagos, mert irodalomtörténeti éleslátása függetleníti az alkat és korizlés meghatározta stíluseszményt az irodalom- és valóság-szemlélettől. Persze van itt kihívás is, mint mindig, Szilágyi Domokosnál. Ezúttal irodalomtörténeti és – mint látni fogjuk – történelmi.

Szilágyi Domokos alaptétele, a kis kötet legfőbb mondanivalója, félig kutatói lelemény, félig a költő-utód vallomása, félig ars poetica: „A vers nem megköttöttség; a vers nemcsak gondolatközlés: gondolkozásmód.” Ha észrevették, ha nem a kortárs olvasók: szemléletváltás volt ez a javából, korántsem nyitott kaput döngtet az ihletköltészetet megkérdőjelező verseszmény: a vers mint gondolkozásmód, a költő mint gondolkodó. Irtózása a végletektől, arányérzéke, mértéktartása itt is érvényesül. A tudatosságot percig sem téveszti össze a mesterkéeltséggel, figyelmeztet: „a művi úton létrehozott »mű« épp azt nem teszi, ami a célja volna: nem hat”.

„A másik véglet csak az érzelmi, lelki, ösztönös tényezőket ismeri el. A versírást valami réveteg, mámoros, önkívületi állapottá ködösíti, az értelem teljes kikapcsolásával.” Azért persze nem hiányozhat a nemes pátosz sem, költői kérdés képviseli: „Mit ér a szó, ha nem tett?” Ha ezt nem Szilágyi Domokos írja: közhely. De mivel ő írta, el kell fogadni, mint a hatvanas évek lírai közbeszédét.

A szó – a tett – mi kívánkozik ide harmadiknak? Nyilvánvalóan a szabadság! Mindig feltűnő, hogy ki emlegeti és mikor, milyen összefüggésben. Nos, mint pársoros életrajzi és társadalomtörténeti adalék szerepel itt: az egykoron szabadhajdú nagyfalusi Aranyok viszonylagos és mulékony szabadságáról szólni kitűnő alkalom Szilágyi Domokosnak, egy csupa tiltás kor emberének, hogy a Prágától Párizsig és az amerikai campusokig terjedő hatalmas megmozdulások előestéjén elmerengjen: „Úgy látszik, a szabadság akkor is ha-

talmas erő, ha emlék csupán.” De aktualitáson, történelmi korhangulaton innen s túl, két adat között ilyen futó megjegyzésként villámló gondolatok mutatnak irányt többfelé is, az eszmetörténet felé például: „Szabadság szemléletünk lényeges jegyei most alakulnak ki”, ám egy hivatkozással Barta János Arany-monográfiájára, már az utókor irodalmi égboltján ragyogó iker-csillag, Arany és Petőfi szabadságfogalmának elütő vonása is megjelennek. Mindez, s nemcsak ez, csak úgy, zárójelben, egy bekezdés végén.

A hatvanas évek erre mifelénk, de Európa-szerte a – demitizálásnak, deheroizálásnak is nevezett – szobordöntögetés ideje. Szilágyi Domokos sem érzéketlen a korszellem iránt, amely egyébként is egyezik a maga legszemélyesebb nonkonformizmusával; az ő Arany Jánosa „nappal marhapasszust körmöl, éjjel Byront fordít”, különben is „kellemetlen ember”. „Kellemetlenkedéssel is kezdi pályáját: *Az elveszett alkotmány* keserű szatírjával”, egyébként „nem forradalmár, még csak hevesen politizáló alkat sem”, s „egyetlen politikai költeménye van, *A nagyidai cigányok*”.

Kismonográfia helyett Szilágyi Domokos irodalomtörténeti esszét ír olvasónaplószerűen. Szemlélete, mint stílusa is, igencsak kihívó, néhol érdes, máshol finoman ironikus, még elragadtatását sem a rajongó tollal veti papírra, szívesebben elemez, mint lelkendezik. Magyarázattal is szolgál erre, olyanal, amely ugyan Aranyról, Arany koráról, a kor nyelvéről, ízléséről szól, mégis úgy érzi, már akinek feltűnik egyáltalán, hogy nagyon személyes tapasztalatot mond ki: „költőnemzedékeknek a szókincse is külön világ, más és másként érzékelik a szavak hangulatát, árnyalatait”. És személyes tapasztalat, a harciasságnak nem is túl régen túlhaladott, kritikai önvizsgálattal bevallott eredménye: „hogyan kezdő költő befutottnak makulányi hibáját is elnézte volna, erre nem tudok példát”. A saját gondok és gondolatok lépten-nyomon felfedik magu-

kat, miközben az olvasó, mintha csak több síkba komponált regényt olvasna, többféle időt él át egyszerre: a saját jelenidejét, és kétféle múltat, az Aranyt újraolvasó és olvastató Szilágyi Domokos utolsó évtizedét, és annak az Arany Jánosnak az idejét, akit sok mindenben kortársának érez ez az utód.

„Most tanulmányozza lelkiismeretesen a görög s latin irodalmat” – hangzik a szabatos irodalomtörténeti megállapítás, s ugyanaz, már megint zárójelben, de másképp, frappánsan, felejtethetetlenül: „(Most tanul magyarul Arisztophanész)” – épp csak meg kellett fordítani a viszonyt, hogy ki tanul és mit, megszemélyesíteni a stúdium tárgyát, s máris a költő sűg az irodalomtörténésznek. Csakúgy, mint amikor megtudja az olvasó, nem téved, ha úgy érzi: „Hamlet mindmáig *aranyjánosul* beszél.” Ezt a szavát az idézetnek azért emelem ki, mert ezt már a számítógép sűgja, szemrehányóan aláhúzta szagatott piros vonallal: ilyen magyar szó nincs is! Dehogyan nincs! Szilágyi Domokos leleménye, és érti is mindenki, még a sietős, a 2004-es olvasó is, aki nem ér rá hosszas fejtegetéseket követni.

A *Kortársunk, Arany Jánosban* Szilágyi Domokos olvasni tanít. Persze elképzelhető, hogy az Arany János kortársai nem éppen így olvastak, ahogy emlékezetem szerint a Szilágyi Domokoséi sem. Nem tudom, ki foglalkozott erre mifelénk például irodalomszociológiával a hatvanas években. Ám Szilágyi Domokos összefüggéseket lát és láttat történelem és megélhetés között, és kaján megszólástól ízlésítéletig még sok minden fér meg ott, ahol a filosz alapossága találkozik a nagyvonalú műveltséggel. Légszomjas világban fogalmazza meg a szerző például azt, hogy: „Szalontán is megszerezhető a világirodalmi tájékozottság, de ami a lelegelembb és a legtöbb is: a világirodalmi igény.” Arányérzke megmutatkozik itt is, egyaránt távol tartja magától és tárgyától a provinciális önlebecsülést és a még provinciálisabb kultúrsovinizmust. Ez a józan egyensúly

talán az egyik célja ennek a rendhagyó olvasni tanításnak. Az évfordulós alkalom – 150 éve született Arany János, amikor Szilágyi Domokos újraolvassa és valamilyen módon kortársaként fedezi fel újra – mindig didaktikus szerepet ró a méltatókra. Ez a kortárs viszony pedig úgy alakul ki, hogy Arany arcának „másik – a nagyközönség előtt mindmáig árnyékos” felét akarja megmutatni. Így aztán Arany kora és életrajzi kortársai is kevésbé ismert arcukat mutatják. Az a Jókai például, aki a Széchenyi által esernyős forradalomnak nevezett 1848 felejthetetlen romantikus tablóit hagyta az utókorra, „a valóság észrevételének egyik ritka pillanatában”, ahogyan Szilágyi Domokos ironikusan megjegyzi, ugyancsak a másik arcát mutatja, s a kornak is a másik, nehezebben bevallható igazságát, nehéz szívvel mondja ki: „mi magunkat hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van, pedig nincs... A földművelő nagy tömeg előtt ismeretlen volt a szó: haza. Még most is az... Érte fegyvert nem fog, szavainkban nem bíz, terveinkben nem segít.”

Szilágyi Domokos itt is a józan egyensúly komolyságával teszi hozzá a sokaknak meglepetést okozó idézethez a maga szavát: „E szomorú kijelentésből le kell vonnunk a borús hangulat okozta kizárólagosságot.” Sehol semmilyen kizárólagosságot nem fogad el ez az ember, ez a gondolkodó, aki nem hajlandó ideologikusan látni a világot, készen kapott ítéleteket és előítéleteket átvenni és továbbadni, s aki számára a saját vélemény nem elfogultságot jelent, a saját hagyomány nem kritikátlanságot.

„A huszadik század voltaképpen 1867-ben kezdődött” – állítja Szilágyi Domokos. És az olvasónapló itt egy bekezdésnyi időre mint nagyon igényes publicisztika olvastatja magát. Meglepő ez olyan szerzőtől, aki szemmel láthatólag egész rövid életében sikeresen került a közírás csábítását és csapdáit. Maga a bekezdés pedig arról szól, hogy kortársunk Arany János, és kor-

társunk Alfred Nobel, a dinamit és a *Kapcsos könyv*. És azt sugallja annak, aki nagyon odafigyel, hogy kortársunk valamiképp a kiegyezés is, máig hat az életünkre. A szerzőnek – mint kiderül – egészen személyesként átélt köze is van ehhez az esztendőhöz:

„Költeményeinek 1867-es – nekem mindmáig szép – kiadásából ismertem meg Arany Jánost gyermekkoromban.” No de: „Megismertem?” – kérdezi rögtön a minden leírt szóért felelős önkontroll –, és válaszol is, mértéktartón: „Megismerkedtem vele. Költőt nem lehet megismerni.” így keveredik és váltakozik a szándék és a líra. A nevelői céltudat és a költői forma. Az irodalomtörténeti esszében egy-egy önéletrajzi félmondat. Szilágyi Domokos előszeretettel műveli az asszociatív gondolkozást. Versstratégiája is könnyebben követhető, ha a felbátorodott olvasó a képzettársítások nyomába ered, s a maga összefüggéseket kereső fantáziáját át meri engedni ennek a szabadító hatásnak. Az irodalomra nevelő művész még adomákat is idéz, valahányszor vershelyzet, korszellem s hangulat, nemzedéki feszültség, politikai pillanat egy-egy történettel érzékeltethető a legplasztikusabban. A történeteket mindenki érti, s mindenki szívesen hallgatja, olvassa. Korszakokon nyúlnak át a történetek, és korszakokat jellemeznek, bennük nemzedékek fognak kezdet, vagy fordítanak hátat egymásnak, ízlést és előítéletet von be nemes patinával a hagyomány. 1967-ben Szilágyi Domokos felidézi Móricz Zsigmondnak 1931-ben papírra vetett emlékét 1900-ból, amikor, mint mondja, először és áhítattal, beül a Kisfaludy Társaság ülésére, s három évtized múltán, amikor már tagként ül ott, döbbsen kell hallania a hivatalos, a leghivatalosabb intézményi véleményt: „Az a maguk Adyja, az ügyes fickó, feltalálta a vers nélküli verset.” Mert „A tanár urak, mint a nemzeti szellem hivatalos őrei, biztosan tudnak mindent ex professo. Előttük nincsen kétely, ellenben van biblia. A bibliájuk fő fejezete

Arany János. (...) Pontosan megvan állapítva, hogy mit kell érteni nemzetiesség alatt, s a tanár uraknak semmit sem kell tennie és fáradnia, csak elővenni a régi fegyvereket, és eldörögni a Kárpátoktól az Adriáig anynyit dörgött frázisokat.” Újabb emberöltő múltán Szilágyi Domokos hozzáteszi a maga következtetését az örökölt történehez, amelyből nem felejtí ki Adynak sem a képet kiteljesítő idegenkedését az „olsó, Arany-féle rímek”-től. Intelem mindez „a hiszékeny utókortársak”-nak, akiknek „nagy része tudniillik láatlanban veszi át az örökséget”.

Amit a való életben vajmi ritkán, az olvasónaplóban Szilágyi Domokos könnyedén csapong, s így kiderül, milyen jó társalgó lett volna, ha kedve s ideje engedi. Közvetlenségére talán az is hat, hogy igyekszik közért-hetően átadni olyasmit, aminek a befogadására háttér-ismeretek nélkül semmi esély. De hiszen ebben a mű-fajban el is kalandozhat a szerző kedvére, s vele nem kis élvezettel az olvasó, akivel megosztja saját világa mindennapjait és ünnepeit, márpedig az olvasás mindkettőhöz hozzátartozik. Nemkülönben adatok és tünődések, lázongás és irónia. Egy szemérmes félmondatban megjelenik „Az anyanyelv, a nagy gyermekkori élmény”, mint a legszemélyesebb műhelytitok, hiszen „a versírás életforma” – mondja, mintegy kiszólva a műhelyvarázsból, amelyben századok, irodalmi korszakok, napi politika, ritmusképletek, költőelődök és hagyományfolytatók találnak egymásra abban az önmagából és könyvekből ihletett tudásban, amelyet Szilágyi Domokos akár egyetemi katedrán is továbbadhattott volna. Ha a kor kedvez neki, s ha ő kedvében járt volna a kornak.

„Hogyan írjunk verset” – kérdezi, kérdőjel nélkül, verscímben, a költő. Hogyan olvassuk Arany Jánost? – ezt nem kérdezi a másik, az irodalomtanár Szilágyi Domokos, hanem megmutatja. Hát így.

Szilágyi Júlia